



## *Társadalmi és kulturális tőke – válságok és folyamatok*

### **Bevezető gondolatok**

A „Cselekvő közösségek – aktív közösségi szerepvállalás” (továbbiakban Cselekvő közösségek) című Emberi Erőforrások Operatív Program keretében elindult projekt főbb célkitűzései a társadalmi aktivitás segítése, a társadalmi integráció és kohézió erősítése többek között a társadalmi tőke fejlesztésével, a lakosok, az önkormányzatok, valamint a kulturális intézmények közötti kapcsolatok erősítése, továbbá az együttműködés kultúrájának magasabb szintre emelése. Mindezek eléréséhez a Cselekvő közösségek projekt közvetlen célja szakmai, módszertani támogatás nyújtása a települések és azok kulturális intézményei, civil szervezetei számára. A projekt olyan közösségfejlesztési folyamatok megvalósítását segíti elő, amelyek a közművelődési, muzeális és könyvtári intézmények egyedi eszközrendszerén alapulnak. A célok elérésére szolgáló tevékenységek eredményeit és rövid távú hatását a projekten belül

a monitoring és kutató-fejlesztő tevékenység keretében tervezett felmérések és kutatások mutatják ki. A közösségi szerepvállalás ösztönzése mellett fontosnak tartjuk a már meglévő jó példák felderítését, adaptálását, az elinduló folyamatok eredményességének mérését és a mérési-kutatási eredmények közzétételét.

Az alábbiakban a projekt célkitűzéseiben is említett társadalmi tőkével, annak jelenlétével, állapotával kapcsolatos megállapításaink és következtetéseink olvashatóak. Cikkünkben bemutatjuk a társadalmi tőke és a közművelődés kapcsolatát, valamint vázlatosan ismertetjük a társadalmi tőkét befolyásoló válságok és krízisek modern társadalmakat jellemző vonásait. Mindezek indokolják azoknak a kutatásoknak a szükségességét, amelyek segítségével a „Cselekvő közösségek” projekt – többek között a társadalmi tőke erősítésére vonatkozó, a krízisekkel szembeni folyamatot elindító – eredményeit egzakt, számszerűsíthető módon mérni tudjuk.

### **Társadalmi és kulturális tőke a közművelődési intézményekben**

A tőkeelméletek tanulmányozása során számos megközelítést és dimenziót találhatunk a társadalmi és a kulturális tőke vonatkozásában. A társadalmi tőke lényegében viszonyfogalomként értelmezhető, hiszen meghatározóan az egyén és valamilyen közösség viszonylatában merül fel. Mindig valamilyen interakciót feltételez az egyén és a közösség vonatkozásában. A cselekvés az egyén részéről egyrészt törekvést jelent a fontosnak tartott erőforrások megtartására, másrészt pedig a megszerzésére (Lin 1997, 383-418). Hálózatokban működő cserekapcsolatokon alapul (Becker 1998; Bourdieu 1998; Coleman 1998). A szervezeteken keresztül képes az intézményesülésre (Bourdieu 1998). Köze van a hatalomhoz, maga is a hatalom egyik fajtája (Weber 1987, 66-68; Orbán – Szántó 2005; Flap – DeGraf 1998; Coleman 2001). Közjósággként



A sióágárdi Fecske Bábcsoport fellépése (Fotó: Nemzeti Művelődési Intézet, 2016)

(Bourdieu 1998; Putnam 2000), valamint kulturális jelenségeként is értelmezett (Becker 1998; Bourdieu 1998; Coleman 1998), és mint ilyen, az integráló hatása rendkívül erős. Sajátossága továbbá, hogy megjelenésében és működésében a normák és szankciók meghatározó jelentőséggel bírnak (Coleman 1998; 2001). Alapvető működési feltétele az egyének vonatkozásában a bizalom (Fukuyama 1997; Csermely 2005). Becker a kultúrát is a társadalmi tőke egy fajtájának tartja (Becker 1997, 13-31): „A kultúra és a hagyományok olyan közös értékek és preferenciák, amelyek egyik nemzedékről a másikra szállnak a családon, a kortárs csoportokon, az etnikai csoportokon, a társadalmi osztályokon és más csoportokon keresztül.” (Becker 1998, 117)

Bourdieu 1983-ban lép túl a közgazdaságtan hagyományos elméletein, és a tőke három formáját különbözteti meg: a kulturális, a társadalmi és a gazdasági tőkét. A kulturális tőkét alapvetően újabb három nagy csoportba osztja. Az inkorporált kulturális tőke (1) individuális jellegű és valamilyen belsővé tételt (inkorporációt) feltételez. Ennek az inkorporált kultúrának a felhalmozását egy elsajátítási folyamat előzi meg, amelyhez tanulási időre van szükség. Az objektivált kulturális tőke (2) kézzel fogható, materiáisan is megjeleníthető (festmények, írások, hangszerek). Az intézményesült kulturális tőke (3) pedig általában a címek, titulusok formájában realizálódik, pl. iskolai végzettség vagy tudományos fokozat. A kulturális tőke elsajátítá-

sa teljesen öntudatlanul is, tervezés nélkül is végbemehet.

A társadalmi tőke Bourdieu megközelítésében: „...azon aktuális és potenciális erőforrások összessége, amelyek a kölcsönös ismeretségek vagy elismerés többé-kevésbé intézményesült viszonyai tartós hálózatának birtoklásához kapcsolódnak” (Bourdieu 1998, 165). A társadalmi tőke egyik feltétele tehát, hogy valamilyen csoporthoz tartozzon az egyén. Az egyes csoporttagok által birtokolt tőke összeadódik, és valamennyi csoporttag számára erőforrásként szolgál. Az egyén társadalmi tőkéje két tényezőtől függ. Egyrészt az általa birtokolt kapcsolatok hálójának kiterjedtségétől, másrészt pedig a vele kapcsolatban állók tőkéjének (kulturális, gazdasági, szim-

bolikus) nagyságától. Bourdieu a szimbolikus tőkét rejtett vagy fel nem ismert erőforrásnak definiálja, vagyis olyan tőkének, amelynek „tőketermészete” nem ismert, vagy rejtetten fordul elő. A kapcsolatháló léte a csoportok tagjainak folyamatos kapcsolat-tartása, ahogy „intézményesítik” a társadalmi tőkét. Az egyének tevékenységének célja a közvetlen haszon. Ebben a folyamatban a véletlenül kialakult kapcsolatok tartós, bizonyos köteleességekkel járó, fontos és értékes kapcsolatokká alakulnak. Fontos jellemző az állandó csere (ajándékok, szavak), amelynek feltétele az ismertség és elismertség. Ez az intézményesült kapcsolatháló helyszíneket, társasági alkalmakat biztosít. Másik fontos sajátosság a delegáció, amelynek lényege, hogy segítségével egy vagy néhány ember kezében összpontosul az összes társadalmi tőke, amellyel a csoport rendelkezik (Bourdieu 1998, 165).

James Coleman (2001, 99-129) alapján a társadalmi tőke két alapvető jellemzője, hogy mindig valamilyen társadalmi struktúrában értelmezhető, és segíti az adott struktúrán belül lévő aktorok cselekedeteit. Akkor jelenik meg, amikor a személyek közötti interakció viszonyai megváltoznak. A kötelezettségek és az ebből adódó elvárások, valamint a struktúra megbízhatósága olyan erőforrások, amelyek az egyén részére társadalmi tőkét képezhetnek. Coleman a társadalmi tőke egyik fontos formájának tartja a társadalmi viszonyokban rejlő információs potenciált, valamint a normák és szankciók rendszerét, amelyben az egyén saját érdekeit nem egyszer háttérbe szorítja a közösség érdekében. A társadalmi

tőke formáinak kialakulására jó-tékony hatással van a társadalmi kapcsolatháló zártsága, valamint a kisajátítható társadalmi szervezetek azon képessége, hogy társadalmi tőkét tudnak képezni. Ez lehet információ és kötelezettség is. Coleman fontos megállapítása, hogy a családban és az egyéb közösségekben megjelenő társadalmi tőke rendkívül fontos szerepet játszik különösen a felnövekvő generációk emberi tőkéjének fejlesztésében. Okfejtésünk szempontjából fontos, hogy véleménye szerint a társadalmi tőke megtalálható a családon kívüli dimenziókban is (Coleman 1990; 1998, 11-45).

Egy másik értelmezésben a társadalmi tőkének három nagy funkciója ismeretes: a gazdasági, a politikai és a társadalmi (Fukuyama 1999; 2000, 32-44). A legfontosabb gazdasági funkció a tranzakciók folyamán fellépő költségek csökkentése a gazdasági koordinációs folyamatok esetében (Fukuyama 1999; Orbán – Szántó 2005). A szakirodalom által jelzett legfontosabb politikai funkció a civil társadalom fejlesztése. A társadalmi tőke megléte alapvető feltétele a közösségek, a civil szervezetrendszer működésének. Úgy gondoljuk, hogy a társadalmi tőke az alapja a civil közösségekre jellemző önkéntességnek, az önkéntes feladatellátásnak is. A civil társadalom, az abban megjelenő önkéntes munka, közösségi szerepvállalás pedig a közösségek létének feltétele, a demokratikus jogállamok működésének egyik legfontosabb tényezője.

Coleman (1998, 14-17) logikája alapján is – amely jelzi, hogy a társadalmi tőke a családon kívüli dimenziókban is megtalálható – úgy gondoljuk, hogy a közműve-

lődési intézményrendszer, vagy a közművelődési közösségi szinterek hálózata is társadalmi tőkeforrásként jelentkezik. Mégpedig éppen olyan módon, mint az iskola (Pusztai 2009), vagy egy szülőváros, mert a társadalmi tőke szempontjából olyan körülményeket, társadalmi kapcsolatokat biztosít, amire a művelődő közösségek épülnek. Maguk a közművelődési intézmények, az azokban működő klubok, egyesületek, művelődő, tanuló közösségek a formáját jelentik a csoportba szerveződésnek. A közművelődési intézményrendszer keretein belül létező klubok, egyesületek, művelődő közösségek a formáját, a keretét jelentik a társadalmi tőke szempontjából rendkívül jelentős csoportba szerveződésnek (Ponyi 2014, 33-41). A közösségi szinterek, alaptervekenységük alapján lehetővé teszik a kulturális és társadalmi tőke intézményesülését is, hiszen a Bourdieu által is megfogalmazott alkalmakat, helyeket és gyakorlatokat teremtenek az egyén közösségbe szerveződése számára (Bourdieu 1998, 168). A kulturális tőke különböző formáinak az elsajátítására alkalmasak egyrészt azok a közösségek, amelyek a közművelődési intézményrendszerben működnek, másrészt pedig azok a művelődési, közösségfejlesztési folyamatok, informális tanulási alkalmak, nem formális képzések, amelyek ugyancsak a részét képezik a közművelődési intézmények, közösségi szinterek tevékenységének.

A közművelődés, mint intézményrendszer, és mint kulturális tevékenység időt és teret ad a Bourdieu-féle (1998) inkorporált kultúra elsajátítási folyamatához. Ez a folyamat tulajdonképpen nem más, mint a közösségi szín-





II. Magyar Értékek Napja - táncház. (Fotó: Nemzeti Művelődési Intézet - Hajnal Ágnes, 2015)

tereken zajló művelődési folyamatok és tevékenységek összessége. Másként fogalmazva, a közösségi szintereken folyó közművelődési tevékenység az inkorporált kultúra elsajátítása folyamatának is nevezhető. Ugyancsak a Bourdieu-féle objektivált kulturális tőke közvetítése pedig lényegében olyan tevékenység (kulturaközvetítés), amely a közművelődés egyik legmarkánsabb tevékenységi formája (kiállítások, művészmozi, író-olvasó találkozók, színházi produkciók stb.). A kulturális tőke elsajátítási folyamata tehát ebben a logikai összefüggésben nem csak a családban és az iskolában zajlik, hanem a közművelődési intézményrendszerben is (Ponyi – Fekete 2013, 63-70).

Egy harmadik módja a társadalmi tőke megjelenési formájának, amikor a különböző közösségek közötti kapcsolatokról szöveződik a társadalmi tőke. Ezt többszörös viszonyoknak is nevezhetjük, hiszen a közösségek egymással is kapcsolatban állnak és a különböző közösségek tagjai egyszerre szülők, munkatársak, hittársak is. Vagyis az egyén az egyik aspektusban létrejött társadalmi tőkét egy másik, sőt egy harmadik viszonyban is felhasználhatja (Coleman 1998, 11-45). A közösségi terek többszörös viszonyai között megjelenő társadalmi tőke végső soron az emberi tőkét fejleszti azáltal, hogy javítja az életminőséget, bővíti a társadalmi kapcsolatokat, fejleszti az egyéni kompetenciákat.

Összességében, a fenti elméleti megfontolások után, úgy gondoljuk, hogy a közösségi szintereken zajló közösségi művelődési folyamatok, az informális tanulás, a nem formális és formális képzések, felnőttképzési programok, a közösségfejlesztési tevékenység társadalmi tőkeforrást jelentenek, azt fejlesztik és végső soron az emberi tőke gazdagodásához járulnak hozzá.

### **A társadalmi tőkét befolyásoló válságok és krízisek**

A társadalmi tőke lényegében a társadalmi kohéziót és integrációt erősíti. Gyengesége és/vagy hiánya is elmélyíti azokat a válsá-

gokat, amelyek a 20. és a 21. századot jellemzik (Fukuyama 2000, 32-44; Kiss 2007; Csaba 2006, 182-185). Ez azonban fordítva is igaz, hiszen a társadalmi tőke hiányát, gyengeségét azok a válságok is okozzák, amelyek rövid bemutatására az alábbiakban teszünk kísérletet.

A globalizáció alighanem legszembetűnőbb, leginkább nyomon követhető, legdinamikusabban terjedő dimenziója a kulturális globalizáció, amely két fő indikátorral rendelkezik: a telekommunikáció forradalma és egy-két világnyelv kialakulása (Bayer 2000, 3-9). Földiák And-

Akik nem férnek hozzá az új erőforrásokhoz, a társadalmi tőkéhez, technológiákhoz, szakemberekhez, azok a perifériára kerülnek. Sok esetben ebből már nincs is kiút, mert lényegében alternatívák sincsenek (5). Nincs prognosztizálhatóság (6), akár pillanatok alatt összeomolhat egy nemzet gazdasága, vagy akár a globalizált pénzügyi rendszer is (Földiák 2006). A közvetített tömegkultúra elsősorban az amerikai életforma mintáit, magatartásformáit, eszményeit képezi le. Olyan standardokat vezet be, amelyek segítségével az eladást szorgalmazzák, és amelyekkel egyben homogenizálják is a közölt tartalmakat, dominánssá téve egyetlen kultúrát. Visszaköszönnek Horkheimer és Adorno gondolatai a Felvilágosodás dialektikájából: „A kultúra ma mindent egyformasággal sújt. A film, a rádió és a magazinok egyetlen rendszert alkotnak. Mindegyik ágazat önmagában és valamennyi együtt egyazon szótartalmat fújja. (...) Az A és B kategóriás filmek, vagy a különböző árfekvésű magazinok hangsúlyos megkülönböztetései nem annyira a dolgot természetéből fakadnak, mint inkább a fogyasztók osztályozását, megszervezését és megragadását szolgálják.” (Horkheimer – Adorno 1969, 147)

Az információk digitalizálása átalakítja a kultúra eddig megszokott struktúráját. A globális kultúra háttérbe szorítja a hagyományos kultúrát és annak képviselőit a transznacionális elittel szemben. A nemzetek ezzel szemben próbálják védeni saját kultúrájuk önállóságát (nyelvtörvények, hazai kultúra védelme, filmiparok támogatása), mert a globális kereskedelmi médiakultúra akár le is rombolhatja a helyi



Közismert tény, hogy a magyar lakosság nemzeti és közösségi azonosságtudata gyengül. Jellemző a jelenkori társadalmak érték-válsága, az értékek viszonylagossá válása, az egymással ellentétes értékek egy időben és egy helyen való megjelenése. A társadalmi tőke működésének egyik legfontosabb feltétele a bizalom, a magyar társadalmat pedig szinte minden eresztékében annak hiánya, a bizalmatlanság jellemzi. A társadalmi és kulturális tőke hiánya, illetve gyengesége ma már általános jelenség a modern társadalmakban, amelyet a kultúra 20-21. századi minőségi, mennyiségi és értékbeli változásai, a globalizáció folyamatai lényegében elmélyítettek.

rás (2006) szerint a globalizáció hat szignifikáns – a társadalmi tőkét is befolyásoló, azt gyengítő – hatással bír a kultúrát illetően. Az egyik az uniformizáltság a tömegkultúra korában, ahol, és amikor homogénné válik maga a kultúra és a kultúra fogyasztása is (1). A másik nagy globalizációs hatás az atomizáció (2), amikor az ember elmagányosodik, az individuum már közvetlenül áll kapcsolatban a médiával, a számítógéppel és egyéb adathordozókkal. Valóságos emberi közösségek így már nincsenek is jelen ebben a relációban. A következő elem a passzivitás (3), amely a fogyasztásra és nem az alkotásra készlet. Mindezek hozadéka, hogy új egyenlőtlenségek alakulnak ki (4).

és nemzeti kulturális tradíciókat. Megjegyzendő az is, hogy a világháló adottságai a nemzeti kultúra bemutatására is kitűnően alkalmasak. A globális kultúra egyik legfontosabb vonása talán a területenkívüliség és olyan kulturális minták létrehozása, amelyek egy adott nemzet kultúráján belül is egyre nagyobb hatással bírnak (Bayer 2000, 3-9).

A kor nagy kihívása az, hogy – hasonlóan más földrészek társadalmához – hogyan lehet megtartani, megőrizni, fejleszteni az európai és nemzeti kultúrát, annak szegmenseit és az európai és nemzeti identitást (Práger 2000, 127-139). A 20. századi adatközlésben bekövetkezett és folyamatosan zajló, korábban elképzelhetetlen dinamikus fejlődés (számítógép, internet, DVD, CD, MP3, mobiltelefonok, GPS stb.) alapvetően elkerülhetetlen és mély változásokat hozott az emberek mindennapi életében. Nőtt az életmódbeli, kulturális és társadalmi különbség az ezeket az eszközöket használó és nem használó társadalmi rétegek között. Előtérbe kerültek az otthoni szórakozás, kulturálódás eszközei (Bárdosi – Lakatos – Varga 2004). Elkezdődött az internet tömeges használata, ami párhuzamosan zajlott a hagyományos kultúra, a közművelődési tevékenység iránti érdeklődés drasztikus csökkenésével. Az új technikai hordozók teljesen más tartalmakat közvetítenek, mint a kulturaközvetítés korábbi színhelyei, intézményei. Ez nemcsak szerkezeti, hanem tartalmi, strukturális változást is jelent. Az új technológiák terjedése azonban nem jelent automatikus esélyegyenlőséget. Azok esélyeit növeli elsősorban, akik már eleve nagyobb kulturális tőkével

rendelkeztek (Kuti 2009, 151-201). Az internetet nem használók két nagy típusa figyelhető meg. Azok, akik minden szempontból és korábban is depriváltak voltak (régi szegénység) és azok (új szegények), akiknek lehetőségük lenne az internet használatára, de nem élnek a lehetőséggel (Csepeli – Prazsák 2009, 87-115).

A Kapitány házaspár szerint a rendszerváltás hozadékaként tovább erősödött az individualizmus, sokan a hagyományos közösségi művelődés intézményrendszerén kívül rekedtek. Nézetük szerint az új időszakban csökken a tradicionális kulturaközvetítés és intézményeinek súlya és nagymértékben változik a kultúra fogyasztásának szerkezete. Az átrendeződő kulturális térben a képiségnek, a látványnak elsődleges a szerepe az írásbeliséggel szemben. Az új digitális kultúra lebontja az évezred alatt szervesen kialakult kultúra és társadalom szöveteit (Kapitány – Kapitány 2009, 18-42).

A rendszerváltás egyértelműen pozitív hozadéka, hogy megnőtt a társadalom, ezen belül a kultúra önszervező képessége. A helyi társadalmak és civil szervezetek kulturális aktivitása egyre jelentősebbé vált – elsősorban a nemzeti és helyi ünnepek alkalmainak megszervezésében (helyi fesztiválok, falunapok, búcsúk). Bővült a kínálat a szolgáltatói szektor kiszélesedésének köszönhetően. A választás szabadsága kiszélesedett a kulturális fogyasztásban. Egyre vonzóbbá váltak az otthoni szabadidős tevékenységek, megváltoztak az igények, nőtt a tömegkultúra viszonylagos súlya. Csökkent ugyanakkor a kultúra fogyasztásának közösségi és szakrális jellege. Megnőtt

az egyéni tájékozottság értéke és nőtt a társadalmi egyenlőtlenség mértéke (Hunyadi 2004a, 112-116; 2005, 67).

A Kapitány házaspár alapján további nagy csoportja a magyar kultúra helyzetét meghatározó tényezőknél a paradigmaváltások és a válságok problematikája. Ezek a társadalmi tőkét is nagymértékben befolyásoló, gyengítő krízisek, lényegében már a múlt század hetvenes éveitől kezdtek egymásra torlódni: az energiaválság összefüggésben az ipari társadalom válságával, az individualizmus térnyerése, a hagyományos közösségek gyengülése, egoizmus, a családok szétesése. A nyugati fogyasztói társadalmak válsága szoros összefüggésben jelentkezett a szocializmus válságával is. Az ugyancsak kialakuló erkölcsi válságnak pedig olyan dimenziói vannak napjainkban is, mint a közügyektől való elfordulás, a korábbi erkölcsi alapértékek megkérdőjelezése, gyengülése és az értékrelativizmus kialakulása is (Kapitány – Kapitány 2009, 35-42).

A 2009-ben készült Társadalmi Jelentés című tanulmányban többek között az általános bizalom megoszlásának országokénti jellemzőit tanulmányozhatjuk. Az eredmények elemzéseiből egyöntetűen következik, hogy a skandináv országokban a legnagyobb az általános bizalom értéke, míg a déli és a kelet-közép-európai országokban – köztük hazánkban – a legkisebb. A társadalmi tőke aspektusába tartozó civil társadalmi aktivitás szintjét vizsgáló elemzés – a civil szervezetek aktív tagságának arányának mérésével – arra mutatott rá, hogy Bulgária és Románia mellett hazánkban a legalacsonyabb a civil



társadalmi aktivitás. A kapcsolati tőke aspektusából nézve Magyarország tekintetében született mutatók szerint a barátokkal való havi találkozás viszonylag alacsonyabb a többi európai országhoz viszonyítva. A szomszédokkal való havi találkozás, valamint a segítségnyújtás ezen értékektől is alacsonyabb eredményeket mutat. Ezek a mutatók alátámasztják és megerősítik a társadalmi elszigetelődés jelenlétét hazánkban. (TÁRKI 2009)

### A társadalmi tőkét fejlesztő folyamatok mérése a „Cselekvő közösségek” projektben

Passzivitás, általános bizalomhiány, gazdasági válság, kulturális részvétel csökkenése... Ezek a tünetek mind a társadalmi részvétel egyre csökkenő tendenciája felé mutatnak. Azonban van kiút, hiszen a fejlődéshez és fejlesztéshez nélkülözhetetlen társadalmi minimumnak tekinthető a helyi közösségek megléte, a társadalmi tőke megfelelő szintje, valamint a különböző tevékenységű társadalmi szervezetek jelenléte. A cél a természetes társadalomfejlődés elemeinek megerősítése (közösségek fejlődése, formális és informális szervezetek kialakulása stb.), megteremtve ezzel az öngondoskodáshoz és érdekérvényesítéshez szükséges tudatosságot és kapcsolatrendszert, egyszóval társadalmi együttműködések ge-

nerálása. Ennek a célnak a megvalósítására törekszik a „Cselekvő közösségek” kiemelt projekt, valamint a Területfejlesztési Operatív Program azon kiírásai, amelyek a helyi identitás és kohézió erősítésére irányulnak. (TOP-5.3.1-16. és TOP-6.9.2-16) Az említett projektek alapkoncepcióinak meghatározó elemei a **közösségi kezdeményezések, a közösségi alapú strukturált, összetartó és szolidaris helyi társadalom megerősítése, a folyamatban résztvevők közötti együttműködés és partnerség fejlesztése.** A helyi cselekvési programok tervezése során lehetővé válik egy-egy probléma közösségi szintű megoldása, növekszik az információhoz és a forrásokhoz való hozzáférés esélye. A helyi közösségi kezdeményezések



Mediawave Fesztivál (Fotó: Nemzeti Művelődési Intézet, 2015)

eredményeként erősödik a helyi szolidaritás, az együttműködés a helyi lakosok között, amely elősegíti a hosszútávon fenntartható programok kidolgozását, vagy formalizált civil szervezetek megalakulását. (TOP-5.3.1-16. és TOP-6.9.2-16. projektek felhívásai)

A kulturális területen nem volt még példa olyan kutatásra, amely a teljes kulturális intézményrendszer vizsgálatára, mintegy állapotfelmérésként. A „Cselekvő közösségek” projekt keretében több kutatás irányul a kulturális intézményrendszerre, amely kutatások egymásra épülve keresik és adják meg a válaszokat a kulturális területen megfogalmazódó kérdésekre. Az első felmérés a kulturális intézmények tevékenységi rendszerének mérésére fókuszál, főként az egyes intézmények társadalomban betöltött szerepére, társadalmi és kulturális tőkájük állapotára, az intézmények társadalomra gyakorolt hatásának mérésére vonatkoztatva, valamint az egyes intézmények társadalmi hasznosságára. Előbbiek alatt elsősorban az intézmény közösségiségét, működésének társadalmiasítottóságát, a település közösségi, társadalmi hálójába való beágyazottságának mértékét értjük. Bővebben arra is keressük a választ, hogy milyen a kapcsolat az intézmények és a helyi lakosok között, milyen mértékben vonódnak be a helyiek adott intézmény tevékenységébe, működésébe. Továbbá figyelembe vesszük-e az intézmények a helyi igényeket, elősegítik-e az intézmények a lokális közösségek megerősödését, milyen hatással vannak egyáltalán a társadalomra. A kutatás országos, reprezentatív, összesen 1227 kulturális intézmény kerül megkérdezésre kérdő-

íves módszerrel. A kutatásnak az elemzési egységeit a Magyarországon működő, közfeladatot ellátó, hatályos jogszabálynak megfelelően alapító okirattal, vagy szervezeti és működési szabályzattal vagy működési engedéllyel rendelkező, folyamatos szolgáltatást nyújtó, a 2015. évi Kulturális Statisztikában szereplő kulturális intézmények, valamint – könyvtári területen – ezek szolgáltatóhelyei adják. A kulturális intézményeket a három szakterület intézménytípusai mentén rétegeztük, úgymint könyvtári, közművelődési, muzeális intézmények, majd pedig szakterületenként, az egyes szakterületekre jellemző intézményi struktúra, illetve a területi sajátosságok figyelembevételével történt a mintavételi eljárás.

A kutatás során kapott helyzetkép kiinduló alapja lesz két további kutatásnak, amelyek szintén a kulturális intézményrendszerre fókuszálnak. A „Cselekvő közösségek” projekt keretében több olyan alkalomra kerül sor, ahol a kulturális területen dolgozó kollegák, szakemberek képzésére lesz lehetőség, valamint különböző találkozási alkalmakra, tapasztalatcserére, párbeszédre, a projekt során keletkező módszertani szakmai anyagok közzétételére, megismerésére. Ezen alkalmak elsődleges célja az intézmények munkájának segítése, új módszerek megismertetése, pozitív hatás elindítása a három szakterületen. A projekt hatásának mérése a kulturális területre izgalmas kérdéseket vethet fel mindhárom szakterület tekintetében, ezért fontosnak tartjuk, hogy az előzetesen már megkérdezett 1227 intézmény tekintetében hatásvizsgálatot folytassunk le. A hatásmérés célja az, hogy a projekt elindulá-

sától számított időintervallumban milyen változások következtek be az egyes intézményekben, amelyek alapvetően a „Cselekvő közösségek” projekt hatásának tudhatóak be. Elsősorban a bevonás és bevonódás tekintetében milyen elmozdulások történtek, a helyi igényekkel összhangban, a helyi közösségekkel együttműködve milyen eredmények születtek közel 1,5-2 év távlatában. A társadalmi részvétel milyen mértékben növekedett, esetleg stagnált, ha utóbbi, akkor annak milyen okai lehetnek.

A társadalmi hasznosság kérdésköre mentén kiemelt cél, hogy az intézmények – ahol még nem bevett működési módszer – megismerjék a társadalmiasított működés módját, és alkalmazzák is azt. A kulturális intézményrendszer reprezentatív felmérése során lehetőséget kapunk arra, hogy megismerjünk olyan intézményeket, ahol a társadalmiasított működés már gyakorlat. Társadalmiasított működés alatt röviden azt értjük, hogy adott intézmény működésébe bevonja a helyi közösségeket, a lakosokat, például adott intézmény bevonja a helyi közösségeket az intézményi stratégia tervezésébe, vagy véleményezteteti az éves munkatervet. Kutatásaink során kontrollcsoporttal történő vizsgálatot kívánunk minimum 108 intézményt megvizsgálni a társadalmiasított működési mód szempontjából. A kontrollcsoportos vizsgálat során kiválasztásra kerül minimum 54 olyan intézmény, akiket egyszeri alkalommal nézünk abból a szempontból, hogy a társadalmiasított működési mód mennyiben van jelen az intézményekben. Ez a kutatás leginkább dokumentumelemzésen alapul, elsősorban a szervezeti és



működési szabályzat, munkaköri leírások és egyéb szervezeti dokumentumok kerülnek elemzés alá. Ezzel párhuzamosan további minimum 54 intézmény esetében végzünk hasonló elemzést, azzal a különbséggel, hogy ezen intézményeket utómérés keretében 1-1,5 évvel később újból megvizsgáljuk. Ennek oka, hogy a kétszeri mérésre kiválasztott intézmények a társadalmiasítási módszertant alkalmazzák majd intézményükben mentori segítséggel, így a bevezetett módszer hatásai kerülnek elsősorban górcső alá. Az utómérés alkalmával az újbóli dokumentumelemzésre azért kerül sor, hogy képet kapjunk arról, a társadalmiasítási módszer az intézmények működését alapvetően meghatározó dokumentumokban miként jelenik meg. Ezek mellett továbbá intézményvezetői interjúkra is sor kerül. Ezzel a kutatással az a hosszútávú cél, hogy a minimum 54 intézmény vegye át ezt a működési módot, és a folyamat adaptálható legyen más intézmények számára is a jövőben.

Az intézményi vizsgálatok alkalmával a kulturális közösségfejlesztés, a közművelődés, a múzeum és a könyvtár területeihez kapcsolódóan a jövőbeli várható szakmai trendek kutatása is célunk, elsősorban a statisztikai tendenciák felvázolásával hazai és európai szinten, továbbá döntéshozói és szakértői interjúk segítségével, valamint a jövőkutatási eredmények adaptálásával. A Delfi jövő- és trendkutatás<sup>1</sup> folyamatába mindhárom szakterületről összesen 58 hazai és

nemzetközi résztvevőt kívánunk bevonni, többek között a projekt során szervezett nemzetközi konferenciák alkalmával. A kutatás három körben történik, amelyek során ugyanazon személyek kerülnek megkérdezésre, az egyes körök egymásra épülnek, vagyis az első körben megfogalmazott vélemények, jövőbe mutató elképzelések mentén kerülnek kidolgozásra a második kör, majd pedig a harmadik kör kérdései. A megkérdezettek körét az alábbi személyek adják: múzeumok, könyvtárak, művelődési házak vezető tisztségviselői, szakmai szervezetek vezetői, valamint közösségfejlesztő szakmai/egyesületi vezetők, továbbá szakterületi döntéshozók főosztályvezetői, államtitkári szintekről, a fejlesztési folyamatokba bevont városok polgármesterei/képviselői, képzésben részt vevő kulturális szakemberek, valamint nem utolsósorban külföldi vezető intézmények/szakmai szervezetek képviselői (összesen 7 országból, országonként min. 4 fővel).

A „Cselekvő közösségek” projekt keretében alkalmazott kulturális közösségfejlesztő mentorok 360 településsel fognak együtt dolgozni, segítik őket az elinduló közösségfejlesztési folyamatokban. A közel 1,5 évet átölelő időszakban zajló fejlesztési folyamat eredményeit több lépcsőben is elemzés alá vesszük. A beavatkozási helyszíneken három alkalommal – a fejlesztést megelőzően, a folyamat közepén és a fejlesztés végén – tervezünk kutatásokat. Első alkalommal az adott 360 település aktuális helyzetképét vizsgáljuk fel, egyrészt statisztikai adatok segítségével, másrészt pedig a helyi érintettekkel folytatott interjúk segítségével. Helyi érin-

tettek alatt elsősorban a helyi véleményformálókat értjük, illetve a településvezetőket és a kulturális intézményvezetőket. A kulturális állapotfelmérés részét képezi egy 15.000 fős lakossági megkérdezés is, amelynek keretében a résztvevő települések 18 éven felüli lakosságából reprezentatív kiválasztással kerülnek a mintába a megkérdezendő személyek. A fejlesztési folyamat közepére tervezett felmérés célja a kiinduló állapottól való eltérések, hatások mérése, ebben az esetben lakossági megkérdezésre nem kerül sor. Ekkor elsősorban a statisztikai adatokban történő változásokat vizsgáljuk, valamint a helyi érintettek véleményében bekövetkezett változásokat, esetleges elvárásokat. A közösségfejlesztési folyamat végén egy lezáró kutatásra is sor kerül, ahol a kezdő állapotfelméréshez hasonlóan lakossági megkérdezésre (szintén 15.000 fővel) is sor kerül a statisztikai elemzéseken, és helyi véleményformálókkal készített interjúkon kívül. A három alkalomból álló kutatás célja a 1,5 évet átfogó fejlesztési folyamat nyomon követése, hatásainak mérése, eredmények adaptálása.

A kutatások részét képezi a projektben alkalmazott kulturális közösségfejlesztő mentorok tevékenységének monitoringja, értékelése. A mentorok – ahogyan azt jeleztük – 360 településen lesznek jelen munkájuk során. Ahhoz, hogy képet kapjunk a mentorok munkájának minőségéről, fontos a helyben érintettek véleményének megkérdezése. A projekt időszaka alatt két alkalommal kerül sor a mentorok munkájának értékelésére a 360 településen, településenként négy szereplő megkérdezésével. A kutatás egyúttal a mentori minőségbiztosítás részét is képezi.

<sup>1</sup> A Delfi jósárol elnevezett módszer kvalitatív kutatási technika, amely a vizsgált témában szakértőknek tekinthető, egymástól fizikailag távol lévő személyek véleményét használja fel.

## Felhasznált irodalom

- Bárdosi Mónika–Lakatos Gyuláné–Varga Alajosné (2004): A kultúra helyzete Magyarországon. [Találkozások a kultúrával 4.] Budapest, Magyar Művelődési Intézet. 117-120. p.
- Bayer József (2000): Globális média, globális kultúra. [www.valtozovilag.hu/t365/tux0627.htm](http://www.valtozovilag.hu/t365/tux0627.htm). 2009. 08. 11. 15. h. 13. s. 3-9. p.
- Becker, Gary: Preferenciák és értékek (1998). In Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Budapest, Aula, 101-129. p.
- Becker, Gary (1997): Az emberi viselkedés ökonomiai megközelítése. In Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): Gazdasági rendszerek és intézmények szociológiája. Budapest, Aula, 13-31. p.
- Bourdieu, Pierre (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Budapest, Aula, 155-177. p.
- Coleman, James S. (1988): Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95-120. p. <http://courseweb.ischool.illinois.edu/~katewill/for-china/readings/coleman%201988%20social%20capital.pdf>. 2016. 09. 29. 09. h. 30. s.
- Coleman, James, S. (1990): *Foundation of Social Theory*. Cambridge, Harvard University Press. o.n. <https://sisphd.wikispaces.com/file/view/Coleman-Foundations+of+Social+Theory-ch+12.PDF>. 2016. 09. 29. 09. h. 33. s.
- Coleman, James, S. (2001): Társadalmi tőke. In Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): A gazdasági élet szociológiája. Budapest, Aula, 99-129. p.
- Coleman, James, S. (1998): Társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Budapest, Aula, 11-45. p.
- Csaba László (2006): A fölemelkedő Európa. Budapest, Akadémiai Kiadó. 182-185. p.
- Csepeli György–Prazsák Gergő (2009): Új szegénység. A digitális egyenlőtlenség kulturális hatásai. In Antalóczy Tímea–Füstös László–Hankiss Elemér (szerk.): [Vész]jelzések a kultúráról. Budapest, MTA PTI. 87-115. p.
- Csermely Péter (2005): Hálózatok sejtjeinkben és mindenütt. o.n. [www.origo.hu/attached/20050912csermely.rtf](http://www.origo.hu/attached/20050912csermely.rtf). 2008.12. 21.16. h. 35. s.
- Flap, H. D.–De Graaf, N. D. (1998): Társadalmi tőke és megszerzett foglalkozási státusz. In Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Budapest, Aula. 129-155. p.
- Földiák András (2006): A művelődés a globalizáció sodrásában. Előadás a Szegedi Közművelődési Nyári Egyetemen. o.n. [www.mmhir.hu/org/csongrad/](http://www.mmhir.hu/org/csongrad/). 2008. 12. 21. 16.00 h.
- Fukuyama, Francis (1997): Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése. Budapest, Európa. 23. p.
- Fukuyama, Francis (2000): A nagy szétbomlás. Budapest, Európa. 32-44. p.
- Horkheimer, Max–Adorno, theodor w. (1969): A felvilágosodás dialektikája. Budapest, Gondolat–Atlantisz. 147. p.
- Hunyadi Zsuzsa (2004): A budapestiek kulturális szokásai. [Találkozások a kultúrával 3.] Budapest, Magyar Művelődési Intézet–MTA Szociológiai Kutató Intézet. 112-116. p.
- Hunyadi Zsuzsa (2005): Kulturálódási és szabadidő eltöltési szokások, életmód csoportok. [Találkozások a kultúrával 7.] Budapest, Magyar Művelődési Intézet–MTA Szociológiai Kutató Intézet. 67. p.
- Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (2009): A kultúra változása–Változások kultúrája. In Antalóczy Tímea–Füstös László–Hankiss Elemér (szerk.): [Vész]jelzések a kultúráról. Budapest, MTA PTI. 18-42. p.
- Kiss Endre (2007): Globalizáció és jövőkutatás. Új komplexitás és új törvényszerűségek a két terület áthatásában. o.n. [www.matud.iif.hu/07sze/04html](http://www.matud.iif.hu/07sze/04html). 2009. 08. 01. 12. h. 38. s.
- Kuti Éva (2009): A kultúra iránti érdeklődés és a kultúrafogyasztás alakulása a Nemzeti Médiaanalízis adatai alapján. In Antalóczy Tímea–Füstös László–Hankiss Elemér (szerk.): [Vész]jelzések a kultúráról. Budapest, MTA PTI. 151-201. p.

- Kuti Éva–Marshall Miklós (1991a): Az állam szerepe a kulturális szférában. Budapest, Művelődéskutató Intézet.
- Lin, Nan (1997): Társadalmi erőforrások és társadalmi mobilitás–a státuselérés strukturális elmélete. In Angelusz Róbert (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Budapest, Új Mandátum. 383-418. p.
- Orbán Annamária–Szántó Zoltán (2005): Társadalmi tőke. Erdélyi társadalom. 3. évfolyam. 2. szám. 6-7. p.
- Ponyi László (2014): Közösségi Művelődés és a tőkeelméletek. Kulturális Szemle. Online Tudományos Folyóirat. 2014. évi 1. szám, 33-41. p. Elérhető: [http://kultuszemle.nmi.hu/storage/upload/Kulturalis\\_szemle2014\\_1.pdf](http://kultuszemle.nmi.hu/storage/upload/Kulturalis_szemle2014_1.pdf) 2014. 02. 14. 15. h. 48. s.
- Ponyi, László–Fekete, Ilona Dóra (2013): Social Cultural Activities and Capital Theories. In Karlovitz, János Tibor (ed.): Questions and Perspectives in Education. Komarno, International Research Institute, 193-198. p.
- Práger László (2000): Európából a bővülő Európába. Budapest, Aula. 127-139. p.
- Pusztai Gabriella (2009): A társadalmi tőke és az iskola. Budapest, Új Mandátum.
- Putnam, Robert, D. (2000): Bowling alone. The collapse and revival of American community. New York, Simon and Schuster.

A kutatások segítségével mind települési, mind intézményi szinten nyomon követhetjük a társadalom jelenlegi állapotában – vélhetően bekövetkező – elmozdulást, továbbá rávilágíthatunk eddig még számunkra is ismeretlen ok-okozati tényezőkre a társadalmi aktivitás hiányát tekintve.

## Záró gondolatok

Mindezek alapján úgy véljük, hogy a monitoring és kutató-fejlesztő szakmai és tudományos tevékenységek, valamint a mindezek alapján levont, a jelenre és jövőre egyaránt irányuló szakmafejlesztési javaslatok megfogalmazása megfelelően szolgálja majd mind a projekt szakmai céljait és azok megvalósulását, mind a kulturális terület szakmai innovációját. A Cselekvő közösségek projekt és az általa mentorált TOP fejlesztések keretében zajló tevékenységek kiindulópontjai lehetnek olyan hosszútávú társadalmi-gazdasági folyamatoknak, amelyek a helyi közösségekbe

épülnek, és fenntartható közösségeket hoznak létre. A fenntartható közösségek pedig megtalálják a kihívásokra a saját válaszaikat,

amelyeknek a megvalósításával külső támogatásoktól és projektektől függetlenül is segítik a településfejlesztés céljait.

**DR. JUHÁSZ ERIKA** a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Andragógiai Tanszékének tanszékvezető docense, a Kulturális Szemle főszerkesztője, az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Kultúrakutatói és Képzési Központja vezetője. 2015 februárjától 2016. december 31-ig a Nemzeti Művelődési Intézet Országos Tudományos és Felsőoktatási Szakmai Központjának a szakmai vezetője, fősztályvezetője. Tudományos doktori (Ph.D.) fokozatát a nevelés és művelődéstudomány területén szerezte 2005-ben a „hazai felnőttoktatás intézményrendszerének vizsgálata a művelődéspolitikai tendenciák tükrében” témájában. A közművelődés és a felnőttképzés területén országos és nemzetközi tudományos konferenciák elnöke, számos publikáció és konferencia előadás szerzője, előadója. Fő kutatási témái: a nonformális és informális tanulás megjelenési formái és szinterei, a közművelődési és andragógiai szakma átalakulása.

**SOTKÓNÉ MÁTÉ KRISZTINA** kutató-fejlesztő csoportvezető közművelődési területen a Cselekvő közösségek projektben. Történelem (bölcsész/tanár) és művelődésszervező szakokon szerzett diplomát, majd a Debreceni Egyetem Nevelés- és Művelődéstudományi Doktori Programjában szerzett abszolutúriumot, jelenleg doktorjelölt. Kutatási témája a Szatmári Népfőiskola helyzete a szabadművelődés időszakában. Jelenleg az NMI Művelődési Intézet Kft. Kultúrakutatói és Képzési Központjának kutatója. Kutatási érdeklődése a népfőiskolák helyzete a szabadművelődés korszakában és napjainkban.

**PONYI LÁSZLÓ** kutató-fejlesztő munkatárs közművelődési területen a Cselekvő közösségek projektben. Történelem, népművelés, filozófia, igazgatásszervező szakokon szerzett diplomát. Mintegy két évtizede tanít a felsőoktatásban. Közművelődési szakértő, a Közművelődési Akkreditációs Bizottság tagja, az Eszterházy Károly Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje. Kutatási és érdeklődési területe: kultúra és közigazgatás, kisebbség és közművelődés, roma közösségi házak, mozgóképkultúra. A Nagycsaládosok Egri Egyesületének elnöke, a Heves Megyei Népművelők Egyesületének tagja.